

Paweł Król

Dział Przyrody

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 24, 233-243

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PAWEŁ KRÓL

DZIAŁ PRZYRODY

Analizując historię muzealnictwa przyrodniczego w Polsce można stwierdzić, że siłą napędową tego ruchu były zazwyczaj działania pojedynczych entuzjastów i pasjonatów oraz społeczności i organizacji lokalnych. Nie stały za tym żadne programy i dotacje rządowe. Miało to miejsce również w przypadku Oddziału Kieleckiego Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (PTK), które powołało w 1908 roku muzeum.

Spełniało ono bardzo ważną rolę w upowszechnianiu walorów przyrodniczych regionu, gdyż było miejscem, w którym eksponowano zbiory, propagowano region w prasie lokalnej i ogólnopolskiej.

Pierwszym wpisanym do muzealnego inwentarza zabytkiem jest okaz przyrodniczy – drewno skrzemieniałe z Miedzianej Góry, ofiarowane przez Feliksa Rybarskiego, nauczyciela gimnazjum w Kielcach. W związku z tym, że nie odnaleziono dokumentów inicjujących powstanie muzeum PTK, data wpisu pierwszego obiektu do inwentarza (8 października 1908 r.) uznawana jest za początek istnienia tej placówki, a w konsekwencji Muzeum Narodowego w Kielcach. Nowopowstałe muzeum stało się kontynuacją tradycji Tomasza Zielińskiego i jego wspaniałych zbiorów straconych dla Kielc. W tym miejscu wydaje się konieczne podkreślić fakt, że cechą charakterystyczną muzeów jest ich trwałość. W przeciwieństwie do kolekcji prywatnej, która w większości ulega rozproszeniu po śmierci właściciela.

Powstanie oddziału PTK i muzeum w Kielcach miało duże znaczenie dla integracji środowiska lokalnego. Jasno określono cele i zadania muzeum a formułę pracy stworzył, dzięki swojej charyzmie i zaangażowaniu, kustosz muzeum Szymon Tadeusz Włoszek, który skupił wokół siebie pasjonatów – przyrodników, w większości uczniów szkół kieleckich. Dzięki ich pasji zbiory powiększały się szybko. Zainteresowanie młodzieży wybranymi działami nauki utrwaliło się u wielu z nich na całe życie – zostali wybitnymi naukowcami, przyrodnikami i regionalistami.

Zapoczątkowanie kolekcji przyrodniczej jest równoznacznie z wpisaniem pierwszego, okazu do księgi inwentarzowej. O początkach Działu Przyrody możemy już mówić od 1909 roku, kiedy wyodrębniły się merytorycznie większe grupy

zbiorów: geologiczna, ornitologiczna i entomologiczna. Tymi działami zajmowali się: Geologia – Jan Czarnocki, Jan Samsonowicz, Zygmunt Kielbass, Stanisław Kossuth, Józef Milicer, Czesław Bieżanko, Sylwester Kowalczewski, Ornitologia – Zdzisław Lenartowicz, Józef Milicer, Entomologia – Czesław Bieżanko oraz uczniowie, których nie udało się ustalić.

24 listopada 1909 roku Jan Czarnocki, Zygmunt Kielbass, Stanisław Kossuth – członkowie Koła Przyrodniczego kieleckiej „Handlówki” przekazali muzeum 116 eksponatów, które zapoczątkowały zbiory działu geologicznego. Jan Czarnocki i Jan Samsonowicz przy wsparciu Kasy im. Józefa Mianowskiego ogłosili drukiem wiele publikacji: *O górnym dewonie na Górze Miedziance* (1911), *Drobny przyczynek do znajomości syluru gór kielecko-sandomierskich* (1913), *Przyczynek do powstania cechsztynu w granicach wyżyny Świętokrzyskiej* (1913), *Nowe dane o utworach cechsztynu w granicach Gór Świętokrzyskich* (1915), *Przyczynek do znajomości utworów lodowcowych wschodniej części wyżyny Kielecko-Sandomierskiej* (1915).

Częściowo okazy z tych badań przekazano do muzeum, co miało dużą wartość naukową. Z analizy inwentarzy wynika, że do zbiorów pozyskiwano wiele znalezisk okazjonalnych, pojedynczych, natomiast mniej pochodziło z systematycznych badań. W tym czasie do zbiorów przekazano również obiekty spoza regionu np. czaszkę niedźwiedzia jaskiniowego z Jaskini Wierzchowskiej czy mózgowioczaszkę prabizona z Grodzca k. Sosnowca.

Przy organizacji muzeum i Towarzystwa uczestniczyli również Edmund Massalski oraz jego uczeń z Seminarium Nauczycielskiego Sylwester Kowalczewski. W 1936 roku zaprezentowano *Wystawę Świętokrzyską* w Warszawie (potem w Kielcach). Pokazano na niej przekrój zbiorów muzeum PTK, m.in. okazy geologiczne, które miały zwrócić uwagę Rządu na potencjał gospodarczy zaniedbanego regionu. Do dziś zachowało się znane zdjęcie Jana Czarnockiego oprowadzającego po wystawie prezydenta Ignacego Mościckiego.

Od 1936 roku muzeum oficjalnie przybrało nazwę Muzeum Świętokrzyskiego. Podzielono zbiory na działy muzealne, z których wyodrębniono m.in.: przyrodniczy i geologiczny. Kustoszem muzeum w latach 1933-1939 był Sylwester Kowalczewski.

II wojna światowa to czas intensywnej pracy związanej z zabezpieczaniem i ochroną zbiorów. Troska o muzealia spoczęła na barkach przedwojennego prezesa oddziału PTK Edmunda Massalskiego. Razem z Sylwestrem Kowalczewskim ratowali dorobek wieloletniej pracy. Już jesienią 1939 r. władze niemieckie rozkazały oddać klucze do muzeum. W listopadzie 1941 r. przenoszono zbiory *...przy temperaturze do minus 20° C* – jak wspominał Sylwester Kowalczewski. Cześć muzealiów przyrodniczych pozostała na strychu przy ul. Leonarda. Wiosną następnego roku poddano je dezynfekcji. Zbiory muzeum przenoszone były kilkakrotnie, ostatnim miejscem były prywatne pomieszczenia w kamienicy Władysława Kisterskiego-Spalskiego przy Rynku.

W ostatnich miesiącach wojny grupa kielczan spotkała się konspiracyjnie u geologa, Jana Czarnockiego, by nakreślić zadania przyszłego ruchu regionalnego na Kielecczyźnie. Jako jeden z czołowych elementów projektowanej działalności widziano muzeum związane ściśle w swojej pracy z programem Instytutu Badań Regionalnych.

Reaktywowanie Muzeum Świętokrzyskiego nastąpiło w 1945 roku, dyrektorem został Juliusz Nowak-Dłużewski. W tym też roku powstał Instytut Badań

Regionalnych (IBR). Założycielami byli naukowcy skupieni wokół muzeum – członkowie Rady Naukowej: Jan Czarnocki, Edmund Massalski, Juliusz Nowak-Dłużewski, Bohdan Pniewski i Kazimierz Skórewicz. Była to instytucja społeczna o charakterze naukowo-badawczym. Celem IBR było wszechstronne badanie zagadnień gospodarczych, kulturalnych i społecznych Kielecczyny. Długoletnie zaniedbania regionu rzutowały na całokształt gospodarki kraju. Zamierzano wypracować syntezę, która stanowiłaby punkt wyjścia do planowania jego rozwoju oraz ukazała jego potencjał gospodarczy. IBR działał do 1951 roku. Dyrektorami byli Jan Czarnocki (1945-1947) a następnie Edmund Massalski. W zbiorach muzeum do dziś pozostały szczerpkowe materiały (w większości mapy) po jego krótkiej działalności.

Rok 1949 zanotował się w historii muzeum ważnym osiągnięciem, jakim było otwarcie stałej ekspozycji przyrodniczej. Przetrwiała (nie licząc uzupełnień) do 1962, czyli do chwili rozpoczęcia remontu budynków muzealnych. Wystawa przyrodnicza zajęła parter i piętro odbudowanej oficyny przy ul. Orlej. Na parterze zaprezentowano botanikę i zoologię, pozostawiając całe pierwsze piętro na problematykę geologiczną. Wystawione okazy ornitologiczne pochodziły ze zbiorów przedwojennych PTK i reprezentowały obszar wybiegający poza teren ówczesnego województwa. Zakupione w 1946 r. zbiory entomologiczne Juliusza Isaaka wykorzystane zostały w nieznacznym zakresie, gdyż obejmowały głównie okazy egzotyczne. Ekspozycję zoologiczną uzupełniono kilkunastu okazami trofeów myśliwskich, pochodzących z mienia podworskiego. Wystawa na parterze miała charakter wyłącznie dydaktyczny, w części geologicznej na piętrze, przedstawiono w pełnym przekroju stratygrafię Gór Świętokrzyskich, a zaprezentowane okazy pochodziły w większości z kolekcji Jana Czarnockiego z lat 1924-1927. Wśród nich były trylobity z kambru Gór Pieprzowych k. Sandomierza, na podstawie których opracowano stratygrafię tych gór i wprowadzono do literatury geologicznej. Mimo ubożego wystroju plastycznego ekspozycja reprezentowała wysoki poziom naukowy i dydaktyczny, zdobywała uznanie młodzieżowych wycieczek krajoznawczych, uznających zgodnie jej zwiedzanie za dobry wstęp do dalszego poznawania Krainy Gór Świętokrzyskich. Przy realizacji ekspozycji pomagali: prof. dr Zygmunt Czubicki, prof. Stanisław Małkowski, prof. Władysław Szafer. Po udostępnieniu wystawy przyrodniczej praca muzealników-regionalistów skupiła się na zorganizowaniu wystawy etnograficznej i archeologicznej.

W tym okresie, prawdopodobnie zbiory znajdowały się pod opieką Edmunda Massalskiego. Działem Geologii w latach (1953-1955) zajmował się Janusz Zapart (geolog).

Długoletni czas owocnej pracy rozpoczęła w 1963 geolog Eugenia Fijałkowska. W 1965 został opracowany scenariusz dla części geologiczno-geograficznej i przyrodniczej nowej stałej wystawy. Wówczas prowadzono również badania geologiczne żwirów w miejscowościach: Szczecno, Badrzychowice, Koszyce, Obice, Rataje, Witów; w wyniku tych prac określono pozycję stratygraficzną serii witowskiej – wychodni gipsów południowego obrzeżenia Gór Świętokrzyskich (Chmielnik, Busko, Szczaworyż, Kije) oraz rozpoznania mineralizacji galenowo-barytowej i miedziowej w wapieniach rejonu Gałęzic. Z wymienionych prac wprowadzano do zbiorów muzealnych ciekawsze okazy skał i minerałów.

W 1964 zostały wykonane założenia programowe Muzeum i Rezerwatu Geologicznego na Kadzielni w Kielcach. Dział Przyrody miał sprawować nadzór merytoryczny nad tym projektem. Niestety planowane muzeum nie zostało utworzone.

W tym roku przeprowadzono gruntowną konserwację zbiorów entomologicznych, zleconą Instytutowi Zoologicznemu PAN w Warszawie.

Doniosłym momentem było otwarcie 17 października 1969 wystawy przyrodniczej na pierwszym piętrze oficyny przy ul. Orlej. Uroczystość była częścią *II Symposium Muzealnictwa Przyrodniczego*, które odbywało się w Muzeum Świętokrzyskim. Wystawa o niedużej powierzchni (198 m².) miała oryginalną oprawę plastyczną. Autorem tej koncepcji był Bratysław Wolczyński – nagrodzony za projekt przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Autorami scenariusza byli: Eugenia Fijałkowska (część geologiczno-geograficzna) i prof. Jerzy Ćmak (zoologia i botanika), zdjęcia wykonał kielecki artysta fotografik Jan Siudowski.

Część pierwsza poświęcona była geologii i elementom geomorfologiczno-hydrograficznym. Zaprezentowano w skróconej formie litologię Gór Świętokrzyskich oraz rudy metali kolorowych. Nie zabrakło charakterystycznych dla regionu wapieni dekoracyjnych (marmurów). Pierwszą część zamykały zademonstrowane w obrębie problematyki geograficznej – rzeźba terenu, warunki hydrograficzne, klimatyczne, gleby. Drugą część ekspozycji poświęcono zagadnieniom z zakresu botaniki i zoologii regionu. Botanika, w układzie ekologicznym, pokazywała współzależność między rozwojem świata roślinnego a podłożem glebowym, oraz symbiozę poszczególnych gatunków roślin. Duży nacisk położono na ochronę przyrody. W części zoologicznej zaprezentowano bezkręgowce, ryby, płazy, gady, ptaki i ssaki występujące w regionie świętokrzyskim. Zwrócono uwagę na zwierzęta, które wyginęły oraz nowe gatunki, które pojawiły się w regionie: daniel, muflon, jenot.

W latach 1969-1973 Eugenia Fijałkowska razem z mężem Jerzym prowadzili, zakrojone na szeroką skalę badania geologiczne dotyczące pochodzenia glin oraz ich przydatności do produkcji ceramiki garncarskiej. Badania terenowe prowadzone były w okolicach Ostrowca Świętokrzyskiego, Pierzchnicy, Staszowa, Bodzentyna, Małogoszcza, Rędocina, Buska, Szydłowa, Daleszyc, Łagowa, Morawicy, Włoszczowy. W 1974 we współpracy z Sandomierską Pracownią Archeologiczną Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN w Warszawie przeprowadzono podobne badania w celu ustalenia pochodzenia geologicznego glin ceramicznych stosowanych w okolicach Sandomierza w okresie średniowiecza. Wyniki badań częściowo opublikowano w rocznikach muzealnych.

Do ważniejszych badań zaliczyć należy również prace związane z pochodzeniem kamieni budowlanych w murach obiektów zabytkowych: zamek Krzyżtopór w Ujeździe (1969), zamek Międzygórz k. Opatowa (1973), zamek w Ilży i Chęcinach (1973), kościół i klasztor cysterski w Wąchocku (1977), zamek w Podgrodziu k. Ćmielowa (1992). W 1973 Muzeum Świętokrzyskie wydało pierwszy (jedyne) „Zeszyt Przyrodniczy”, który miał służyć nie tylko prezentowaniu opracowań muzealnych, ale również wielu zagadnieniom związanym z problematyką przyrodniczą regionu.

W tym też roku zorganizowano wspólnie z Wojewódzkim Konserwatorem Przyrody ekspozycję *Człowiek i środowisko przyrodnicze*. Warto odnotować, że wystawę otwarto właśnie w Kielcach, gdzie podjęto pierwszą w kraju uchwałę WRN, mówiącą o ochronie środowiska naturalnego naszej ziemi. Dwa lata później udostępniono wystawę *Przyrodnicy ziemi kieleckiej*, upamiętniającą ludzi, którzy wnieśli wkład w poznanie i ochronę Krainy Gór Świętokrzyskich. Przedstawiono sylwetki 23 przyrodników, związanych z Kielecczyzną miejscem urodzenia lub też zafascynowanych regionem.

Muzeum wspierało inicjatywy lokalne, związane z przygotowaniem wystaw. Przy wydatnej pomocy naszej placówki (nie tylko merytorycznej) zorganizowano w Chęcinach Muzeum Tradycji Górniczych Regionu Chęcińskiego, otwarte w XVI-wiecznym zajeździe „Niemczówka” w maju 1977 r., podczas trwania *Dni Chęcin*.

W dorobku wystawienniczym Działu Przyrody są duże monograficzne ekspozycje poświęcone wybitnemu polskiemu geologowi Janowi Czarnockiemu. Pierwszą z nich *Jan Czarnocki – geolog ziemi kieleckiej* zaprezentowano w 1983. Dzięki współpracy z córką, Katarzyną Czarnocką-Pawłowską, na wystawie pokazano wiele cennych dokumentów, rękopisów, rysunków, zdjęć i pamiątek. Podobną prezentację udostępniono w 1989 w setną rocznicę Jego urodzin. Muzeum otrzymało wtedy od Katarzyny Czarnockiej-Pawłowskiej w depozyt materiały historyczne, które wykorzystano do przygotowania wystawy; w 1995 zostały przekazane na własność do zbiorów działu przyrody.

Tematyka geologiczna w dalszym ciągu dominowała na wystawach, pokazach. M.in. gościła w 1988 roku, gdy pokazywano okazy mineralogiczno-geologiczne Jana Czarnockiego i Jana Samsonowicza z okresu młodzieńczego.

Dzięki współpracy Muzeum Narodowego w Kielcach z Muzeum Przyrodniczym w Karl-Marx-Stadt zaprezentowano w Kielcach wystawę minerałów i kamieni szlachetnych (1988). W rewanżu zaprezentowano w Niemczech wystawę *Minerały i skały regionu świętokrzyskiego* (1989). Szefowa Działu Eugenia Fijałkowska prowadziła kwerendę w przedwojennych rocznikach „Gazety Kieleckiej” poszukując informacji na tematy górniczo-geologiczne. We współpracy z prof. Zbigniewem Wójcikiem z Muzeum Ziemi PAN została opracowana książka: *Problematyka geologiczna i górnicza w „Gazecie Kieleckiej” w latach 1871-1900*, wydana w 2002 roku.

Z końcem 1994 Eugenia Fijałkowska przeszła na emeryturę, jej miejsce w Dziale zajął biolog Paweł Król. Realizacja wstępnych zamierzeń w Dz. Przyrody były trudne. W związku z wymianą instalacji centralnego ogrzewania w oficynie przy Orlej (1995), stała wystawa przyrodnicza została zdemontowana. Organizowano w tym czasie wystawy czasowe poza siedzibą muzeum. Współpraca z Oddziałem Świętokrzyskim Państwowego Instytutu Geologicznego zaowocowała wystawami: *Wapienne skarby* (2000), *Era Krzemu* (2002), *Pod opieką Świętej Barbary* (2003). Otwarcia wystaw towarzyszyły zazwyczaj Kieleckim Festiwalom Nauki.

Jak wcześniej wspomniano doc. Katarzyna Czarnocka-Pawłowska zdeponowała w 1989 materiały dotyczące życia i działalności Jana Czarnockiego. Sześć lat później Paweł Król przekazał depozyt na własność muzeum. W 1996 roku otrzymaliśmy uzupełnienie kolekcji – dokumenty i cenny zbiór, ponad 200 szklanych negatywów fotograficznych autorstwa Jana Czarnockiego. Tak duży materiał historyczny zarejestrowano w oddzielnym inwentarzu historycznym w Dziale Przyrody. Ewidencjonowane są w nim dokumenty dotyczących życia i działalności przyrodników kieleckich. Obecnie znajduje się tam 784 pozycji (część dokumentów znajduje się w księdze materiałowej), w sumie ponad 1200 obiektów. Do ważniejszych historycznych kolekcji w Dziale należy dodać: negatywy fotograficzne botanika Romana Kobendzy, geografą i przyrodnika Edmunda Massalskiego oraz działacza PTK Władysława Koterskiego-Spalskiego.

Fotografie Czarnockiego i Massalskiego zaprezentowano na wystawie czasowej *Krajobrazy Kielecczyzny na dawnej fotografii* zorganizowanej wspólnie z Galerią

ZPAF w Kielcach (1997). Ekspozycja była m.in. podziękowaniem dla Katarzyny Czarnockiej-Pawłowskiej za przekazanie do zbiorów muzeum pamiątek po ojcu. Fakt przekazania kolekcji szeroko relacjonowała prasa i telewizja. Dział starał się o przekazanie w darze do muzeum pozostałych dokumentów po geologu, m.in. terenowych dzienników – jak do tej pory nie udało się tego zamierzenia zrealizować. Po rozpoczęciu pracy w Dziale Przyrody, jednym z pierwszych obowiązków było przepisanie inwentarza. Stare księgi wymagały uaktualnienia, unifikacji zapisów, zbiory zaś ponownego opracowania i weryfikacji oraz wprowadzenia do systemu informatycznego.

W związku z ponowną weryfikacją zbiorów rozpoczęto ich opracowywanie od zwartych kolekcji, które w formie artykułów omówiono również na łamach Roczników.

Dzięki opracowaniu szczątków ssaków kopalnych dowiedzieliśmy się, że w zbiorach posiadamy unikatowe gatunki zwierząt. Jedyny w Polsce ząb przedtrzonowy słonia kopalnego z paleogenu *Deinotherium giganteum* Kaup, który został błędnie zinterpretowany jako ząb nosorożca kopalnego (okaz znaleziony w 1878, przekazano do muzeum PTK po 1908 roku), mózgowioczaszka prabizona *Bison priscus* (Bojanus, 1827), jedna z lepiej zachowanych wśród 15 znalezionych w kraju.

Muzeum w 1997 roku kupiło komputery. Wówczas Paweł Król zajmował się dodatkowo (społecznie) opieką informatyczną placówki (do 2003), przeprowadził kurs komputerowy dla pracowników i był współautorem pierwszej strony internetowej muzeum i programów wspomagających system muzealny MONA.

Wiosną 2006 roku zakończono remont pomieszczeń w oficynie przy ul. Orlej. Po wielu latach, 28 czerwca otwarto wystawę regionalną na I piętrze budynku. Na niewielkiej powierzchni 198 m²., na której w latach 1969-1995 znajdowała się stała wystawa przyrodnicza, zostały zaprezentowane eksponaty z trzech dużych działów muzeum: przyrody, archeologii i etnografii. Tytuł wystawy *Region Świętokrzyski, człowiek i środowisko* łączy merytorycznie zagadnienia prezentowane na ekspozycji. Mała sala 20 m², została pozostawiona na wystawy czasowe, okolicznościowe (od października 2007 do końca lutego 2008 zaprezentowano wystawę czasową *Minerały Kielecczyny*). W związku z tak małą przestrzenią wystawienniczą postanowiono pokazać tylko świat zwierząt współczesnych i kopalnych. Wiele rzadkich gatunków ptaków i ssaków pochodzi ze zbiorów muzeum PTK. Wspaniale zachowane, mimo przyblakłych kolorów, są ozdobą ekspozycji. Opublikowano bogato ilustrowany przewodnik wystawy.

Prezentowanie sędziwych, ale doskonale zachowanych spreparowanych gatunków zwierząt pochodzących jeszcze z muzeum PTK jest koniecznością, bowiem pozyskiwanie dziś wielu rzadkich gatunków fauny np. głuszca czy cietrzewia jest mało prawdopodobne. Większość zwierząt podlega ochronie, niezgodne z prawem jest ich odławianie. Nie można kupić i przekazać w darze okazów spreparowanych. Najczęstsze do pozyskania są zwierzęta łowne lub te, które uległy tragicznym wypadkom. W 1999 w taki sposób pozyskaliśmy do zbiorów bielika oraz bobra z okolic Włoszczowy.

Wśród wielu cennych nabytków (z 2000) należy wymienić fragmenty czaszki gada morskiego w wapieniu jurajskim z Morawicy, który udało się kupić dzięki pomocy finansowej Cementowni „Nowiny”. Jest to unikatowe znalezisko w skali kraju, na przeciętnych płytach wapienia – jak na tomografii komputerowej – widoczne są doskonale zachowane fragmenty kości i zęby czaszki gada.

Po 100. latach gromadzenia zbiorów w Dziale Przyrody znalazły się różne obiekty, od zwartych kolekcji po okazjonalne znaleziska. Na początku działalności muzeum wyodrębnił się Dział Przyrodniczy i Geologiczny. Dziś zbiory można podzielić na przyrodnicze i historyczne, związane z życiem i działalnością przyrodników kieleckich. Te pierwsze dzielimy na muzealia przyrody nieożywionej (geologia) i ożywionej (świat roślin i zwierząt współczesnych). Geologia obejmuje okazy petrograficzne, mineralogiczne i paleontologiczne. Przyroda ożywiona to zwierzęta bezkręgowce (spreparowane owady, pajęczaki, skorupiaki), kręgowce (ryby, płazy, gady, ssaki) oraz okazy botaniczne (zielniki roślin naczyniowych i zarodnikowych).

Wielokrotnie w artykule pojawiała się postać Jana Czarnockiego, który zapoczątkował kolekcję geologiczną. Ponad 800 okazów skał, minerałów i skamieniałości zachowanych do dziś, chociaż zdziesiątkowanych podczas II wojny światowej, stanowi unikatową kolekcję. Jego współpracę z muzeum trwającą ponad 40 lat, można podzielić na trzy okresy. Pierwszy obejmował lata 1908-1916 i wiązał się ze szkołą i studiami. W książce inwentarzowej muzeum PTK widnieją z tego czasu wpisy dotyczące wpływu pięciuset okazów, po 1910 roku odnotowano przyjęcie dalszych eksponatów. W latach 1918-1939 Jan Czarnocki, będąc współzałożycielem Państwowego Instytutu Geologicznego piastował tam funkcję zastępcy dyrektora. Muzeum otrzymało wtedy 496 muzealiów geologicznych. W ostatnim okresie rozbratu z muzeum, w latach 1945-1948 był dyrektorem IBR w Kielcach, a potem aż do śmierci w 1951 – dyrektorem naukowym Państwowego Instytutu Geologicznego i wówczas przeniósł się do Warszawy. Utrzymywał jednak kontakt ze swoim przyjacielem Edmundem Massalskim. Muzeum również i w tym czasie otrzymało wiele Jego okazów. Wartość naukowa i archiwalna zgromadzonych muzealiów jest dziś bezcenna, bowiem pochodzą z wyrobisk górniczych, dziś już nieistniejących. Działalność Jana Czarnockiego polegająca na „zaopatrywaniu” w eksponaty geologiczne muzeum okazała się słuszna – po części przetrwała do dziś, jest prezentowana i upamiętnia ofiarodawcę.

W 1962 muzeum wzbogaciło się o kolekcję geologiczną (258 pozycji inwentarzowych, prawie 1900 okazów) ks. Stanisława Skurczyńskiego. Stanowi dziś duży zbiór skamieniałości z Korytnicy k. Sobkowa. Bardzo cenna jest kolekcja mięczaków miocenijskich z Korytnicy. Duchowny był proboszczem w tej parafii do 1920 roku i miał możliwość pozyskiwania skamieniałej fauny z okolicznych pól. Z jego zbiorów korzystali także naukowcy m.in. Wilhelm Friedberg, Jan Czarnocki, Kazimierz Kowalewski, który wspomina: *Nadmienić muszę, że przy zbieraniu materiału korzystałem z cennej pomocy księdza Stanisława Skurczyńskiego, proboszcza w Korytnicy, któremu zawdzięczam posiadanie wielu pięknych i rzadkich gatunków [...] Organizowane przez ks. St. Sk. (z młodzieżą wiejską) wyprawy dostarczyły obfitego plonu, wśród którego, prócz nieprzebranej ilości gatunków pospolitych, znajdowały się zawsze okazy radsze, uzupełniające stale moją kolekcję fauny korytnickiej, stanowiącej, jak dotychczas, najbogatszy na ziemiach polskich zespół.*

Z relacji proboszcza – zawartych w „Pamiętniku Kieleckim” (1947) dowiadujemy się, że z jego zbiorów korzystał również i Wilhelm Friedberg, który *...wynosił całe plecaki.*

W późniejszych latach zbiory geologiczne uzupełniała pani Eugenia Fijałkowska. Wprowadzano również okazy pojedynczych darczyńców, m.in. pracowników Oddziału Świętokrzyskiego PIG oraz osób prywatnych.

W latach przedwojennych wiele pojedynczych okazów szczątków ssaków ko-
palnych znajdowano podczas poszukiwań archeologicznych – wprowadzono je
do zbiorów archeologicznych lub przyrodniczych.

Kolekcja zoologiczna (kręgowców) oparta jest o zbiory pochodzące z muzeum
PTK, mienia podworskiego oraz zakupów, które poczyniono w latach 60. XX w.
Nie stanowi zwartego zbioru autorskiego, okazy pochodzą z różnego okresu i róż-
nych miejsc regionu.

Bezkęgowce pochodzą z trzech kolekcji: Franciszka Gartnera, Juliusza Isaaka
i Czesława Bieżanko. Owady krajowe (30 gablot) Juliusza Issaka – kolekcjonera
entomologa z Zawiercia. Kolekcję motyli brazylijskich ofiarowała w 1990 rodzina
Czesława Bieżanko. Naukowiec, który współtworzył zbiór entomologiczny na po-
czątku działalności muzeum PTK, wyjechał do Brazylii, gdzie od 1946 r. był pro-
fessorem chemii i fizyki Wyższej Szkoły Agronomii w Pelotas.

Zbiory botaniczne (zielniki) regionu w większości kupione zostały od pracow-
ników instytutu biologii WSP w Kielcach.

Nowy inwentarz historyczny, założony w 1995, który obejmuje zbiory dotyczą-
ce życia i działalności przyrodników kieleckich, zawiera największą kolekcję po-
święconą Janowi Czarnockiemu – dokumenty zdjęcia, negatywy fotograficzne pa-
miątki. Zgromadzony zbiór starych fotografii Edmunda Massalskiego, Romana
Kobendzy, Władysława Koterskiego-Spalskiego, Jana Czarnockiego jest doskona-
łym materiałem dokumentacyjnym i porównawczym dla historyków, konserwato-
rów zabytków, etnografów i przyrodników. W 2007 roku wydano katalog, w któ-
rym szeroko omówiono wymienione kolekcje.

LITERATURA

- „Roczniki Muzeum Świętokrzyskiego” i „Roczniki Muzeum Narodowego w Kielcach”:
- Fijałkowski E. i J., *Charakterystyka trzeciorzędu lądowego w zachodniej części Gór Świętokrzyskich*, t. 3, s. 385-410
 - Fijałkowski E. i J., *Historia eksploatacji barytu w Górach Świętokrzyskich*, t. 3 s. 411-452
 - Fijałkowski E. i J., *Nowe dane o geologii Kielc*, t. 4, s. 343-424
 - Fijałkowski E. i J., *O występowaniu glin garncarskich w rejonie Ostrowca Świętokrzyskiego*, t. 6, s. 547-577
 - Fijałkowski E. i J., *O występowaniu glin garncarskich w rejonie Pierzchnicy, Brzezin i Szydłowa*, t. 14, s. 303-326
 - Fijałkowski E. i J., *O występowaniu ochry w utworach mezozoicznych obrzeżenia Gór Świętokrzyskich*, t. 2, s. 69-101
 - Fijałkowski E. i J., *Pochodzenie materiałów budowlanych użytych przy wznoszeniu murów zamku w Podgrodziu koło Ćmielowa*, t. 16, s. 61-73
 - Fijałkowski E. i J., *Surowce ilaste ośrodka garncarskiego w Rędocinie*, t.17, s. 141-163
 - Fijałkowski E. i J., *Występowanie gipsów w Górach Świętokrzyskich*, t. 5, s. 303-336
 - Fijałkowski E. i J., *Występowanie glin garncarskich w rejonie Chałupek*, t. 13, s. 349-376
 - Fijałkowski E. i J., *Występowanie pirytu w niektórych punktach Gór Świętokrzyskich*, t. 1, s. 45-569
 - Fijałkowski E. i J., *Występowanie zlepieńca miedzianogórskiego w Górach Świętokrzyskich*, t. 5, s. 337-346
 - Fijałkowski E. i J., *Zaplecze surowcowe ośrodka garncarskiego w Łagowie*, t. 7, s. 185-224
 - Fijałkowska E., *Charakterystyka kolekcji geologicznej zebranej przez Jana Czarnockiego dla muzeum w Kielcach*, t. 11, s. 197-210
 - Fijałkowska E., Fijałkowski J., *Problem przydatności surowców ilastych rejonu Sandomierza dla ceramiki garncarskiej*, t. 12, s. 339-367
 - Fijałkowski J., *Pochodzenie kamienia budowlanego w murach bodzentyńskiego zamku*, t. 5, s. 289-301
 - Gienc J., Król P., *Mózwowoczaszka *Bison priscus* ze zbiorów przyrodniczych Muzeum Narodowego w Kielcach na tle podobnych znalezisk w Polsce*, t. 19, s. 137-153
 - Król P., *Ssaki kopalne czwartorzędu Polski w zbiorach przyrodniczych Muzeum Narodowego w Kielcach*, t. 19, s. 309-315
 - Król P., *Fauna miocenska okolic Korytnicy w zbiorach przyrodniczych Muzeum Narodowego w Kielcach*, t. 20, s. 237-250
- „Zeszyty Przyrodnicze” I, Kielce 1973:
- Fijałkowska E., Fijałkowski J., *Historia eksploatacji marmurów w Górach Świętokrzyskich*
 - Fijałkowska E., Fijałkowski J., *Surowce skalne użyte przy budowie zamku checińskiego*
 - Fijałkowska E., *Wiek i geneza czwartorzędowych żwirów serii witowskiej z okolic ujścia rzeki Szreniawy do Wisły*

- Fijałkowska E., Fijałkowski J., *Surowce skalne użyte przy budowie zamku w Hży*
- Ćmak J., Fijałkowska E., *Przyroda Kielecczyzny* – przewodnik po wystawie, Kielce 1975
- Król P., Katalog wystawy *Krajobrazy Kielecczyzny na dawnej Fotografii*. Galeria Fotografii lipiec – sierpień 1997 r. *Wapienne skarby*; Prezentacje Festiwalowe; I Kielecki Festiwal Nauki Kielce 2000, s. 86-89
- Król P., Studencka J., *Wystawa „Era krzemu”*, Prezentacje Festiwalowe; III Kielecki Festiwal Nauki, Kielce 2003, s. 70-72
- Król P., *Wkład Muzeum Kieleckiego w poznawanie przyrody Krainy Gór Świętokrzyskich* w: *Kraina Gór Świętokrzyskich, przestrzeń o swoistych cechach zróżnicowania*. LOP Kielce 2005, s. 145-155
- Gałorowska J., Król P., Skotnicka J., *Region Świętokrzyski, człowiek i środowisko* Informator wystawy, MNKi Kielce 2007, s. 15-22
- Król P., *Wystawa przyrodnicza* w: „Kieleckie szlaki turystyczne i ścieżki rowerowe”, Wyd. JP. Kielce 2007 s. 77-82
- Król P., *Katalog ikonografii działu przyrody*. MNKi Kielce 2007
- Król P., *Donatorzy Muzeum Narodowego w Kielcach*. Kielce 2008 – część dotycząca Działu Przyrody
- Król P., *Najcenniejsze zabytki Muzeum Narodowego w Kielcach* Kielce 2008 – część dotycząca Działu Przyrody.

WYSTAWY STAŁE:

- Stała ekspozycja przyrodnicza, (otwarcie 1949)
- Stała ekspozycja przyrodnicza, (otwarcie 1969)
- Stała ekspozycja przyrodnicza, (otwarcie 2006)

WYSTAŁY CZASOWE:

- *Dawne górnictwo i hutnictwo Staropolskiego Zagłębia* (1953)
- *Człowiek i środowisko przyrodnicze* (1973)
- *Przyrodnicy ziemi kieleckiej* (1975)
- *Jan Czarnocki – geolog ziemi Kieleckiej* (1983)
- *Prezentacja okazów mineralogiczno-geologicznych Jana Czarnockiego i Jana Samsonowicza z okresu młodości* (1988)
- *Jan Czarnocki – w stulecie urodzin* (1989)
- *Minerały i skały regionu świętokrzyskiego* w Muzeum Przyrodniczym w Karl-Marx-Stadt, (1989)
- *Krajobrazy na dawnej fotografii* (1997), współorganizator i w siedzibie ZPAF w Kielcach
- *Wapienne skarby* (2000), współorganizator i w siedzibie z PIG w Kielcach
- *Era Krzemu* (2002), współorganizator i w siedzibie z PIG w Kielcach
- *Pod opieką Świętej Barbary* (2003), współorganizator i w siedzibie z PIG w Kielcach
- *Minerały Kielecczyzny* (2007)
- *Donatorzy Muzeum Narodowego w Kielcach*. – część dotycząca Działu Przyrody
- *Najcenniejsze zabytki Muzeum Narodowego w Kielcach*, – część dotycząca Działu Przyrody.

NATURE

In 1908 the Museum of Polish Sightseeing Society was established, which gave rise to the present National Museum. It was a regional institution, in which mostly natural, archeological, ethnographical and historical objects were gathered. The first entry in the museum inventory book is a nature object – a fossilized wood from Miedziana Góra, given by Feliks Rybarski, a teacher from the secondary school in Kielce. Szymon Tadeusz Włoszek, a museum curator at that time, gathered together passionate naturalists – majority of whom were students of schools in Kielce. Thanks to their passion and social work collection was developed very quickly.

Geological objects predominated in the collection because of the region character and young people's interests, especially of Jan Czarnocki and Jan Samsonowicz. In 1936 the museum gained new name: Świętokrzyskie Museum. The collection was divided into two parts – geology and nature.

In the years 1933-1939 a custodian of the museum was Sylwester Kowalczewski. During the World War Second the Museum was closed, however, it was also a time of intensive work on protecting the collection. After the war natural objects were under the care of Edmund Massalski (a director in the years 1947-1961). Geology Department was under Janusz Zapart's management in the years 1953-1955. In 1963 Eugenia Fijałkowska, a geologist, was employed. Since 1994 the department has been run by Paweł Król.